

УДК 711.4

аспірант Габрель Михайло,
Київський національний університет будівництва і архітектури

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЛЬВОВА ЯК ЦЕНТРУ РЕГІОНУ

У статті зроблена спроба проаналізувати розвиток Львова як регіонального центру західного регіону України. Аналіз здійснено стосовно чотирьох етапів: початковий етап розвитку регіотворчих функцій (1772–1914 рр.); етап стагнації (міжвоєнний період); етап розвитку міста як промислового центру регіону (1944–1989); етап поступової втрати ролі центру регіону (пострадянський період).

XX століття увійшло в історію більшості країн Європи динамічним розвитком промисловості й транспорту, зокрема залізничного. Це обумовило небачену до цього концентрацію людей у районах індустріалізації. Динамічно зросла кількість мешканців в окремих історичних містах, у їх структурі розвивається промислова функція та залізничний транспорт. Інші міста, які з різних причин не скористалися з нових чинників розвитку, на довгі десятиліття опинилися на периферії процесів розвитку, а деякі з них понизили свій статус до сіл. У такий спосіб XX ст. здійснило переоцінку і перебудову традиційної системи розселення як на регіональному, так і на державному рівнях, що сформувалася ще в часи середньовіччя і протягом століть поступово впорядковувалася під впливом системотворчих чинників розселення.

Розвиток промисловості та залізниць урізноманітнював темп розвитку складеної системи розселення, став причиною виникнення нових центрів розселення, які творили промислові осередки і часто конкурували з історично сформованими містами. Кількість осередків, які постали в тому часі в Галичині, була значною, проте випробування часом вдалося витримати лише тим, розміщення яких обумовлене доброю сировинною базою або особливо вигідним розміщенням. Осередки промисловості, що динамічно розвивалися економічно і демографічно, згодом були включені в історично складену мережу розселення. Незначна їх кількість, наприклад, Дрогобич та Борислав, які відігравали особливу економічну роль у регіоні, стали центром формування власної агломерації. Окреслений процес є надзвичайно складним і вимагає аналізу розвитку регіотворчих функцій міст-центрів.

У статті зроблена спроба прослідкувати розвиток агломераційної ролі в найбільшому місті західного регіону України — Львові. Як промисловий центр воно сформувалося лише в середині XX ст. Його локалізація на периферії різних дер-

жав (Австро-Угорщини, Польщі, Радянського Союзу, України) створила можливість використання насамперед геополітичного та адміністративно-культурного чинників розвитку.

Мета, яку ставить перед собою автор, — прослідкувати етапи, пов'язані з формуванням Львова як центру регіону, що обумовило виникнення однієї з великих агломерацій в Україні. Відразу можна сказати, що розвиток агломераційних функцій Львова можна розділити на чотири етапи: розвитку міста як центру краю, стагнації, розвитку як промислового центру регіону та втрати цієї ролі.

1. *Початковий етап розвитку регіонотворчих функцій Львова* пов'язаний з першим періодом розвитку Львова як крайового центру, який Львів перебував у складі Австрійської (з 1772 р.) та Австро-Угорської імперій, тривав ціле ХІХ ст. і закінчився з початком Першої світової війни. Цей період в історії міста характеризується двома рисами — динамічним ростом промислового потенціалу, що пов'язаний головно з розвитком легкої промисловості та машинобудування, а також з демографічною ситуацією, яка перетворила місто з малого містечка на велике капіталістичне місто [4, 5, 7].

Обом таким процесам — регіонотворчої та демографічної урбанізації, характерний відносно збалансований розвиток сфери послуг, що сприяло задоволенню основних потреб місцевих мешканців. Львів у цей період стає великим багатофункціональним поселенням. Детальне вивчення темпів економічного та демографічного розвитку є можливе завдяки документам, що в прискіпливо виконувалися в австро-угорський період розвитку міста. Заходи Австрійської імперії стосовно своєї великої провінції Галичини розпочалися з будівництва доріг та вулиць, а також з:

- покращення санітарного стану – заборона поховань біля храмів та створення чотирьох кладовищ у передмістях Львова; спорудження лікарень – будинок інвалідів (1855–1863 рр.); приватні клініки та пристосовані під лікарні монастирі;
- ліквідація середньовічних оборонних мурів (закінчено у 1820 р.) та створення на їх місці озелених бульварів;
- створення підземної каналізації та спорудження сучасних систем водопостачання (у 1879–1883 рр. будується перша вітка протяжністю 1,5 км, а 1911 р. довжина каналізаційної мережі становила близько 90 км, перекриття в 1905 р. значного відрізка р. Полтви);
- розвиток парків (1835 р. — озеленення схилів Високого Замку; 1852 р. — закладення ботанічного саду університету, реконструкція історичних громадських парків та створення нових – Стрийський (1887 р.), Личаківський (1894), Залізна Вода (1905);

- перебудова житлових будинків та адміністративний розвиток нового будівництва (з середини XIX ст. до 1910 р. кількість будівель у Львові зросла від 2,5 тис. до 5,4 тис.);
- концептуальна зміна благоустрою пл. Ринок та будівництво нової ратуші (1827–1835 рр.); покращення впорядкування та освітлення вулиць;
- системна реконструкція центральної частини Львова (у 1891–1893 рр. розроблено та затверджено план її санації і регулювання забудови, створення трогових пасажів і ринків, винесення з площі Ринок торгової функції);
- реформа шкільної освіти (1869) та розбудова шкіл і вищих навчальних закладів — школи реальна (1883) та промислова (1890–1892); гімназії та чотири вищі навчальні заклади, культурно-наукові товариства — Осоленіум (1923), Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка (1892);
- прокладення залізниці у Львові в 1860 р. та спорудження головного вокзалу (1904) і станції Підзамче у місті, починаючи від 1879 р. прокладаються лінії трамваю (в 1914 р. їх довжина в місті становила 24,4 км);
- розбудова відпочинково-видавничих закладів та музеїв — будинок художньо-промислового музею (1898–1904 рр.), міський театр Скарбка (1837–1842) та новий міський театр (1897–1900 рр.), філармонія (1998), відкриті плавальні басейни і стадіони, майданчики для спорту — критий спортклуб (1885 р.), палац спорту (1909 р.);
- підпорядкування церкви державі — закриття деяких храмів і монастирів, ліквідація їх майна та пристосування його під інші функції (театри, навчальні заклади, лікарні, бібліотеки). Нові культові будівлі майже не споруджуються — костел Францисканок (1888), храм Єлизавети (1903–1907), перебудова Преображенської церкви (1900);
- формування нового загальноміського центру вздовж проспектів К. Людвіга та Академічного (нині пр. Свободи та Т. Шевченка) і будівництво ряду відпочинкових громадських будівель.

Про масштаби будівництва у Львові в зазначений період свідчить спорудження великих житлових прибуткових будинків: кам'яниця Скарбка (1827–1842 рр.), житлові будинки на пл. Міцкевича, вул. Гуцульській, Коперника, пл. Возз'єднання, пр. Т. Шевченка тощо, особняків і палаців, громадських споруд – готелів «Жорж» (1901), гранд-готель (1898), Народний (1904), Краківський (1913); адміністративних – Галицьке намісництво (1877–1880), Крайового Сейму (1877–1881), Крайового суду (1892); ділових — банків (Галицька ощадна каса (1891), страхове товариство «Дністер» (1906), банк «Польської землі» (1912), Австрійського банку (1913); дирекція залізниць (1913), Правління союзу землевласників (1914), Торгово-промислової палати (1912), Товарного будинку (1913).

Львів у цей період не був крупним промисловим центром. Розвиток тут отримали заклади, що пов'язувалися з розвитком залізничного транспорту, будівництва, міської інфраструктури (міські електростанції), а також місцевої промисловості – лікєро-горілчаній завод, пивоварня, пекарні тощо.

Аналіз статистичних матеріалів показує, що за сто років, беручи за початок 1800-й і до 1914 року, кількість мешканців Львова зросла в п'ять разів. Динамічне зростання кількості мешканців на фоні інших міст регіону виявляє значну різницю (Дрогобич, Самбір, Станіславів, Коломия та інші міста Східної Галичини мали слабшу динаміку). Враховуючи статус Львова як головного міста краю, ця динаміка була у два рази вищою. Львів домінував як регіонотворчий центр не завдяки промисловій, а іншим регіонотворчим функціям:

- адміністративні в масштабі краю;
- навчальні заклади понадлокального рівня (вищі навчальні заклади, паркові та культурно-просвітницькі товариства);
- літературні й наукові видавництва;
- мистецькі та культурні осередки;
- фінансові та ділові інституції регіонального масштабу;
- торгівля, виставки та послуги. Крайова промислова виставка, зокрема, діяла з 1894 р.

Розвиток торгово-виставкової, культурно-мистецької та фінансової функцій у Львові слід визнати за головні форми регіонотворчої діяльності міста на цьому етапі формування його як центру регіону (краю). Це відрізняє розвиток Львова від великих інших міст не тільки регіону, а й Європи, коли зростання їх ролі відбувалось через розвиток промислової функції, яка сприяла розвитку фінансових, торгових та інших функцій, а також послуг.

2. Етап стагнації функцій центру регіону. Перша світова війна закінчила динамічну фазу розвитку Львова як центру регіону. Втрата ринків збуту в Австро-Угорщині, а також капіталів, розміщених у банках Відня, обумовили застій у розвитку міста. Львів опинився в новій політичній ситуації в складі Польщі (II Речі Посполитої). Організатори суспільного, політичного та економічного життя відновленої Польщі теж усвідомлювали стратегічну роль Львова, його геополітичного розташування, демографічний, економічний та культурний потенціал, відводили місту важливе місце в просторовому обслуговуванні держави. Львів зберігає у міжвоєнний період роль важливого адміністративного центру, осередку локалізації військових, а також є релігійним центром як римо-католицької, так і греко-католицької церкви, тобто осередком локалізації трьох важливих для організації простору регіону інституцій — державної, військової та церковної адміністрацій [3–4]. Наявність названих інституцій відіграла важливе значення при збереженні у місті регіонотворчих установ. Місто не домінує демографічно та

економічно у Східній Галичині та в Польщі. У період 1928–1935 рр. був розроблений проект «Великого Львова» під керівництвом І. Дрекслера, де розглянуто питання формування приміської зони та включення в місто 10 сільських поселень. Проте геополітичне розташування обумовило в природним чином місце його як ядра розселення Східної Галичини. Тут частково зберігаються офіси організацій та інституцій загальнодержавного і регіонального рівнів – судові, політичні, зв'язку, релігійні, фінансові, страхові, а також радіостанції, яка була однією з найбільших у Польщі. Слід підкреслити, що в цей період у Львові мають свої представництва різного рівня іноземні держави.

Разом з розвитком регіонотворчих функцій змінюється й організація простору міста. Центр міста, що концентрується навколо Ринку, а також сьогоденішнього проспекту Свободи, отримує подальший розвиток у східному напрямку до пр. Шевченка. Проте функціональна структура міста і надалі залишається мозаїчною, без чітко визначеної домінуючої функції. Не змінилась позиція міста і в системі розселення.

Окреслений період розвитку міста не обумовив значної зміни умов життя в місті. Львів залишається великим містом, проте його промисловий розвиток загальмувався, як і ріст кількості мешканців. Це дозволило владі зосередитись на роботах щодо насичення простору інфраструктурою, зокрема інженерною. Змінено покриття окремих вулиць. Львів у цей період розвитку регіонотворчих функцій не вирізнявся урбаністикою, функціонально та образно від інших великих міст Польщі, залишався багатофункціональним (без яскраво вираженої домінуючої функції), з невпорядкованими умовами проживання, а також значною групою інтелігенції.

3. Етап динамічного розвитку центральних функцій. Після II світової війни Львів у черговий раз опинився в новій геополітичній ситуації. Місто було малозначуще, опинилося в центрі регіону нововизначених кордонів нової держави — Української Радянської Соціалістичної Республіки у складі Радянського Союзу. Окрім того, були ліквідовані існуючі економічні основи та закладалися нові соціально-виробничі відносини. Ці факти в поєднанні з тим, що багато міст, які могли претендувати на роль структуроформуючого центру західного регіону України, були суттєво знищені — Тернопіль, Івано-Франківськ, спричинили до того, що Львів став неформально основним містом регіону, тут стали виникати нові інституції понадлокального масштабу. Водночас спостерігається втрата Львовом центру культури — велика кількість інтелігенції була знищена в часі війни або емігрувала в післявоєнний період. «Наплив» інтелігенції з інших регіонів СРСР не міг вирівняти довоєнної ситуації. Такий факт в особливий спосіб вплинув на послаблення регіонотворчих функцій Львова. Однак оскільки втрата

кількості інтелігенції і в інших містах була значною, Львів і за цим показником залишився лідером у регіоні.

Промислові підприємства постають у Львові в період другої фази радянського періоду. Розпочато діяльність з відновлення зруйнованих II світовою війною. Розвиток промисловості відіграв вирішальну роль у розвитку агломераційних функцій Львова. Особливе значення для рангу міста мав факт локалізації тут промислових підприємств надреспубліканського рівня. Виникнення спеціалізованих інституцій охорони здоров'я значною мірою пов'язане з вищим медичним закладом. Розпочався розвиток функцій телевізійного центру — спорудження телевізійної вежі і телестудії, яка показала перші програми у 1957 році.

Розвиток та реформування вищих шкіл та наукових інститутів у період 50-х — радянських, динамічні. Частина інститутів була реформована, створено філії, які з часом перетворилися у незалежні вищі навчальні заклади в інших містах, окремі зліквідовано, зокрема релігійного призначення, частина з них приєднана до основних вищих навчальних закладів. Порівнюючи Львів як науковий центр з іншими центрами держави, слід визнати, що він належав до головних центрів не тільки України, а й Союзу. Значення академічних установ для рангу міста важко переоцінити як з боку внутрішніх, так і зовнішніх категорій (у Львові, за нашими підрахунками, з вищою школою пов'язано близько 8% постійних мешканців, а також приїжджих студентів). Вищі школи та наукові осередки Львова мали широкі міжнародні контакти.

Непросто в рамках статті охарактеризувати роль наукових і культурно-мистецьких осередків у формуванні регіонотворчих функцій. Слід підкреслити, що у Львові діє єдиний у західному регіоні театр опери і балету та кілька унікальних наукових інститутів.

Місце Львова в тогочасній системі міст України і Союзу вирішальною мірою визначала діяльність львівських навчальних та наукових установ Академії наук України. Рівень міста формують також інституції культури і мистецтва. У Львові діяло в 1988 р. п'ять театрів, разом з театром опери та балету, 12 музеїв, де були унікальні збірки українського мистецтва, 18 кінотеатрів, десятки бібліотек. Тут розташовується академія мистецтв та інші заклади схожого профілю.

Постановою РНК СРСР (квітень 1945 р.) Львову відводилася роль великого промислового центру в Україні. Передбачалося до кінця 1945 року ввести до ладу 157 заводів і фабрик. Були закладені великі промислові об'єднання «Кінескоп», «Автовантажувач», Львівський автобусний завод, «Львівприлад», Прогрес, Львівхімсільмаш, Львівавтотехобслуговування, швейне об'єднання «Весна», Прикарпатпромартатура тощо. Виділено три промислові вузли в місті — Північний, Сихів, Сигнівка.

Створились і розвинулись великі проектні та науково-дослідні інститути: проектний інститут № 3 (1964р.), інститут теплопроект; інженерно-лабораторний комплекс залізниці; поліграфічний комбінат видавництва «Вільна Україна» (1973); центр науково-технічної інформації; комплекс Західного наукового центру АН УРСР.

У 1946 р. у Львові мешкало 180 тис. осіб, у 1950 р. – 340 тис. осіб, а у 1955-му – 400 тис., 1975 р. – 650 тис. осіб. На 2010 р. планувалося 1 млн мешканців, проте у 2009 р. кількість мешканців міста складає 725 тис. У 1956 р. затверджено генеральний план на період до 1970 р. 1962 року розроблено новий варіант генплану, затверджений у 1966 р. на період 1985–1990 рр. Генеральний план 1983 р. передбачав подальший розвиток міста як промислового, адміністративного, культурного та транспортного центру регіону.

У радянський період споруджуються:

- лікарні на 1000 місць та поліклініки на 1600 відвідувань у зміну в північному районі, поліклініки на 1600 відвідувань на вул. Терешкової; на 2000 відвідувань на вул. Радянської Конституції, на 800 відвідувань у с. Жовтневе та на 600 відвідувань на вул. М. Кіх;
- громадські споруди, зокрема кінотеатри «Дружба», ім. Я. Галана, Мир, «Жовтень», ім. О. Довженка (1987); будинки культури — об'єднання «Львівхімсільмаш», клуб управління профтехосвітою (1961), БК Львівського автобусного заводу, цирк (1968), палац молоді «Романтик» (1979), палац культури і техніки ВО ім. Леніна (1982), палац піонерів і школярів;
- навчальні заклади — корпус технікуму радіоелектроніки, зооветеринарного інституту (1961), корпуси закладів профтехосвіти, розбудова корпусів Львівської політехніки, університету ім. І. Франка, медінституту, інституту прикладного і декоративного мистецтва, поліграфічного інституту ім. І. Федорова;
- музеї — філія музею ім. В. Леніна (1950), військ ПрикВО (1974), музей-аптека (1966), музей релігії та атеїзму (1970), етнографії та художнього промислу (1979), міський-арсенал (1981), музей фотографії (1986), музей народної архітектури (1966, на площі 60 га відтворено 107 будівель);
- стадіон «Дружба» на 45 тис. глядачів (1960), палац спорту ДСТ «Трудові резерви», спорткомплекс «Динамо», спорткомплекс університету ім. І. Франка, комплекс ПрикВО, криті тенісні корти «Спартак».

У цей період будується Львівський аеропорт (1955), автовокзал на 800 відправлень на вул. Стрийській (1980), зелений театр на 1800 місць. Значна увага приділяється упорядкуванню головного проспекту міста: розвитку надлокальної інфраструктури — залізниці та готельних об'єктів: готелі «Дністер» (1982), «Турист» (1970), «Росія». Важливу роль у визначенні місця Львова у регіоні відіграють управління надрегіонального рівня, зокрема магістральних нафтопроводів

«Дружба» (1984). Для підвищення атракційності міста створено Львівський історико-архітектурний заповідник на території 120 га, де розташовано 249 пам'яток архітектури.

Пострадянський період — період втрати регіонотворчої ролі Львова. Вирішальне значення мають вищі школи, які розвинулися у пострадянський період. Львів у перші роки незалежності України стає великим центром розвитку приватної освіти. За короткий час тут відкрито приватні заклади. Подальший розвиток отримали інституції культури і мистецтва. Найновіший генплан, затверджений у 2008 р., є основним планувальним документом, за яким розвивається сьогоденний Львів. Розвиток торговельної функції, характерної для останніх років, має підтримку не тільки у Львові, а й у всіх містах регіону. Проте характеру надрегіонального центру надають місту об'єкти найвищого рангу чи промислового, чи обслуговуючого значення.

Торгову функцію надрегіонального рівня представляють у Львові розташовані центри міжнародної торгівлі. Відбуваються щорічні книжкові ярмарки та десятки інших заходів. Традиція міжнародних східних торгів поступово відроджуються у Львові. Діє також комплекс ринків, де працюють тисячі робітників, які щодня відвідують десятки тисяч покупців.

Істотно підніме ранг міста факт, що місто і його приміська зона стануть у недалекому майбутньому ще важливішим комунікаційним центром у міжнародному масштабі — будівництво міжнародного транспортного коридору № 3.

Руйнація промислових та науково-дослідницьких функцій Львова і розвиток послуг вищого рівня дозволяє стверджувати, що Львів з науково-промислового центру перетворюється в центр торгівлі та послуг. Розвивається культурно-мистецька функція.

Львів зі своїм демографічним потенціалом залишається головним містом західного регіону України. Проте неефективна реструктуризація промисловості і втрата промислового потенціалу об'єктивно знижують статус міста в цій частині держави.

У розвитку міст виділяються чотири фази:

- урбанізації, яка характеризується концентрацією населення в центральних містах і інтенсифікація процесів урбанізації;
- субурбанізації, коли демографічна та просторова активність переноситься на території, що оточують центральне місто;
- дезурбанізації, яка проявляється в загальній стагнації міських утворень, у т.ч. і депопуляції центрального міста;
- реурбанізації, що пов'язується з відновленням втрачених позицій містом-центром у процесі соціально-економічного розвитку постіндустріальної ери.

Можна вважати, що в Україні розвиток міських регіонів, маючи певні особливості, відбувається подібно. Існуючі регіональні відмінності урбанізації Львова не є істотними. Вплив на це виявляє загальнонизський рівень динаміки розвитку всіх великих міст, які поступово входять у фазу субурбанізації, з її проблемами та перспективами.

Використана література

1. Безсонов С. В. Архитектура Западной Украины / С. В. Безсонов. — М. : Акад. Архитектуры, 1946. — 96 с.
2. Вуйцик В. С. Зустрічі зі Львовом : путівник / В. С. Вуйцик, Р. М. Липка. — Львів : Каменяр, 1987. — 175 с.
3. Історія Львова / [Ю. Ю. Сливка, Ф. І. Стеблій, В. К. Баран та ін.] — К. : Наук. думка, 1984. — 416 с.
4. Історія Львова у документах і матеріалах [б/а]. — Академія наук Української РСР. — К. : Наук. думка, 1986. — 424 с.
5. Мих Р. М. Львів : архітектурно-історичний нарис / Р. М. Мих, Т. О. Тригубова. — К. : Будівельник, 1989. — 270 с.
6. Степанів О. Сучасний Львів / О. Степанів. — Краків–Львів : Укр. вид-во, 1943. — 168 с.
7. Шишка О. Наше місто / О. Шишка. — Львів : Центр Європи, 2002. — 192 с.

Аннотация

В статье сделана попытка проанализировать развитие Львова как регионального центра западного региона Украины. Анализ сделан относительно четырех этапов: начальный этап развития регионотворческих функций (1772–1914 гг.); этап стагнации (междувоенный период); этап развития города как промышленного центра региона (1944 – 1989); этап последовательной потери роли центра региона (постсоветский период).

Annotation

This article attempts to analyze the development of the city as a regional center of Western Ukraine. Analysis carried out on four stages: initial stage of development rehtonotvorchyh functions (1772-1914 biennium); stage of stagnation (the interwar period), stage of development as an industrial centre in the region (1944-1989), stage of gradual loss of a centre region (post-Soviet period).